

Lech ANTONOWICZ

Ochrona godności człowieka w prawie międzynarodowym

Protection of Human Dignity in International Law

I

Godność człowieka jest przede wszystkim pojęciem z dziedziny moralności. Toteż jako przedmiot prac naukowych jest ona dość często rozpatrywana ze stanowiska filozofii i etyki. Znacznie rzadziej pojawia się w pracach prawniczych, zwłaszcza prawnomiędzynarodowych. Ten stan rzeczy staje się całkiem zrozumiały, jeśli weźmie się pod uwagę, że godność człowieka jest związana ściśle z problematyką międzynarodowej ochrony praw człowieka, którą we współczesnej postaci wprowadziła dopiero Karta Narodów Zjednoczonych¹.

Zadaniem niniejszego szkicu jest przegląd tych aktów prawa międzynarodowego, w których pojawia się termin „godność człowieka”, oraz próba ustalenia jego treści.

II

Wstęp do Karty Narodów Zjednoczonych podając motywy, którymi kierowali się jej twórcy, wymienia między innymi przywrócenie wiary w godność i wartość osoby ludzkiej. Wzmianka ta jest niewątpliwie wynikiem straszliwych doświadczeń II wojny światowej, które stały się udziałem wielu

¹ Zob. Z. Resich: *Międzynarodowa ochrona praw człowieka*, Warszawa 1981.

narodów w czasach bezgranicznej pogardy dla człowieka i najbardziej brutalnego podeptania jego godności.

Niezależnie od kwestii charakteru prawnego wstępu do Karty NZ, jego znaczenie jest bardzo duże. Godność człowieka, obok równouprawnienia mężczyzn i kobiet oraz równouprawnienia narodów dużych i małych, stanowi główną przesłankę podstawowych praw i wolności człowieka proklamowanych w Karcie. Zarazem Karta nie określa treści tych praw, a tym bardziej nie definiuje pojęcia godności człowieka. Przewidziano jednak, że te prawa i związane z nimi pojęcia będą przedmiotem dalszego rozwoju i kodyfikacji.

Pierwszym aktem kodyfikacyjnym w tej dziedzinie stała się Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych, z dnia 10 grudnia 1948 roku². Jest oczywiste, że Deklaracja ta nie mogła pominąć problemu godności człowieka, choć ze względu na swój ogólny charakter nie mogła także go rozwinąć. Pierwszy paragraf wstępu do Deklaracji głosi, że uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków rodziny człowieczej jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie. Pierwszy artykuł Deklaracji stanowi zaś, że wszystkie istoty ludzkie rodzą się wolne i równe co do swej godności i swoich praw; są one wyposażone w rozum i sumienie i powinny postępować względem siebie w duchu braterstwa.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jako rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nie miała mocy prawnie wiążącej. Stąd też, jakkolwiek odegrała dużą rolę inspirującą, wymagała ona uzupełnień w postaci umów międzynarodowych. Umów takich zawarto już sporo, a wśród nich największe znaczenie mają dwie: Międzynarodowy Pakt Praw Cywilnych i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 16 grudnia 1966 roku³.

Jest rzeczą bardzo charakterystyczną, że obydwie Pakty w swych wstępach uznają, że równe i niezbywalne prawa wszystkich ludzi wynikają z przyrodzonej godności osoby ludzkiej. Pierwszy z tych Paktów stanowi ponadto w art. 10, że wszystkie osoby pozbawione wolności będą traktowane humanitarnie i z poszanowaniem dla przyrodzonej godności człowieka. Strony Paktu drugiego zgodziły się natomiast, że edukacja w ich państwach będzie zmierzać do pełnego rozwoju osobowości ludzkiej i poczucia jej godności.

Nie od rzeczy będzie w tym miejscu przytoczyć proklamację międzynarodowej konferencji w sprawie praw człowieka, przyjętą w Teheranie dnia

² *Human Rights. A Compilation of International Instruments*, „United Nations” (ST/HR/1/Rev. 1), New York 1978, s. 1-3.

³ *Ibid.*, s. 8-16.

13 maja 1968 roku⁴. Stwierdza ona mianowicie, że pierwszorzędnym celem Organizacji Narodów Zjednoczonych w zakresie praw człowieka jest osiągnięcie przez każdą jednostkę maksimum wolności i godności.

Wzmianki o godności człowieka znajdują się również w takich aktach prawa międzynarodowego, jak konwencja w sprawie dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i pracy z dnia 25 czerwca 1958 roku⁵, konwencja w sprawie polityki zatrudnienia z dnia 9 lipca 1964 roku⁶, międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z dnia 21 grudnia 1965 roku⁷, czy też międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania i karania zbrodni apartheidu z dnia 30 listopada 1973 roku⁸.

Szczególne miejsce wśród aktów prawa międzynarodowego, mających bezpośredni związek z godnością człowieka, zajmuje deklaracja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 9 grudnia 1975 roku, o ochronie wszystkich osób przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem lub karaniem⁹. Według tej deklaracji jakiegokolwiek tortury oraz inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie lub karanie stanowią zamach na godność człowieka i będą potępione jako przekreślenie celów Karty Narodów Zjednoczonych oraz pogwałcenie praw człowieka i podstawowych wolności proklamowanych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

W ślad za tą deklaracją podjęto prace nad przygotowaniem projektu konwencji na ten temat. Dnia 10 grudnia 1984 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło konwencję przeciwko torturom oraz innemu okrutnemu, nieludzkemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu¹⁰. Z rezolucji w tej sprawie wynika, że konwencja ta ma służyć osiągnięciu bardziej skutecznego przestrzegania już istniejącego w prawie międzynarodowym i krajowym zakazu praktyk w niej przewidzianych. Konwencja uprawomocni się trzydziestego dnia po złożeniu Sekretarzowi Generalnemu ONZ dwudziestego dokumentu ratyfikacyjnego lub przystąpienia.

Motyw godności człowieka występuje też w konwencji w sprawie zwalczania handlu i czerpania korzyści z prostytucji innych osób z dnia 2 grudnia 1949 roku¹¹. Wstęp do tej konwencji stwierdza, że prostytucja i towarzyszący jej handel osobami w celu prostytucji są sprzeczne z godnością

⁴ *Ibid.*, s. 18–19.

⁵ *Ibid.* s. 33–34.

⁶ *Ibid.*, s. 108–109.

⁷ *Ibid.*, s. 24–30.

⁸ *Ibid.*, s. 30–38.

⁹ *Ibid.*, s. 72–74.

¹⁰ *Resolutions and Decisions Adopted by The General Assembly during its Thirty-Ninth Session*, 18 September – 18 December 1984 and 9–12 April 1985, s. 197–201.

¹¹ *Human Rights*, s. 60–64.

i wartością osoby ludzkiej oraz zagrażają pomyślności jednostki, rodziny i społeczeństwa.

Sprawa godności człowieka jest bardzo mocno wyeksponowana w deklaracji w sprawie likwidacji dyskryminacji kobiet, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 7 listopada 1967 roku¹². Stwierdzając, że dyskryminacja kobiet jest sprzeczna z godnością człowieka oraz pomyślnością rodziny i społeczeństwa, deklaracja ta uroczyście proklamuje w art. 1: „dyskryminacja kobiet, odrzucając lub ograniczając ich równouprawnienie z mężczyznami, jest z gruntu niesprawiedliwa i stanowi zamach na godność człowieka”.

Osobne miejsce zajmuje problem godności dzieci. Deklaracja praw dziecka, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 20 listopada 1959 roku, nie tylko potwierdza zawartą w Karcie NZ wiarę w godność i wartość osoby ludzkiej, ale formułuje również zasadę, że dziecko korzysta ze specjalnej ochrony umożliwiającej mu rozwój fizyczny, umysłowy, moralny, duchowy i społeczny, w sposób zdrowy i normalny oraz w warunkach wolności i godności¹³. Z inicjatywy Polski podjęto i ukończono już prace nad projektem konwencji w tej materii¹⁴

Niejako uzupełnieniem powyższego postanowienia jest jedna z zasad deklaracji o krzewieniu wśród młodzieży ideałów pokoju, wzajemnego szacunku i zrozumienia uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 7 grudnia 1965 roku¹⁵. Zasada ta stanowi, że głównym celem wychowania młodzieży jest taki rozwój ich walorów moralnych, aby stała się ona głęboko przywiązana do szlachetnych ideałów pokoju oraz godności i równości wszystkich ludzi, jak również, aby była przepojona szacunkiem oraz umiłowaniem ludzkości i jej osiągnięć twórczych.

Odwołanie się do godności człowieka nie mogło być pominięte w deklaracji w sprawie praw osób upośledzonych umysłowo, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 20 grudnia 1971 roku¹⁶. Stwierdza się w niej, że osoba taka ma prawo do ochrony przed wyzyskiem, nadużyciami i poniżającym traktowaniem. Natomiast deklaracja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 9 grudnia 1975 r., w sprawie praw osób niepełnosprawnych, wyraźnie stanowi, że osoby takie mają przyrodzone prawo do poszanowania ich godności ludzkiej¹⁷.

¹² *Ibid.*, s. 43–44.

¹³ *Ibid.*, s. 114–115.

¹⁴ Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło tę konwencję na swej 44 sesji w 1989 r., ale tekst jej nie był jeszcze autorowi dostępny przed napisaniem niniejszego artykułu.

¹⁵ *Human Rights*, s. 116–117.

¹⁶ *Ibid.*, s. 126–127.

¹⁷ *Ibid.*, s. 127–128.

III

Przytoczone tutaj postanowienia aktów prawa międzynarodowego mówią o godności poszczególnych ludzi, a więc dotyczą praw jednostkowych. Szerszą formułę podmiotów prawa do poszanowania godności zawiera deklaracja w sprawie postępu i rozwoju społecznego, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 11 grudnia 1969 roku¹⁸. Art. 1 tej deklaracji stanowi między innymi, że wszystkie narody oraz wszyscy ludzie, bez względu na rasę, kolor, płeć, język, religię, narodowość, pochodzenie etniczne, status rodzinny czy społeczny lub przekonania polityczne, czy inne, mają prawo do życia w godności.

Motywu godności narodów można też dopatrzeć się w deklaracji zasad międzynarodowej współpracy kulturalnej, uchwalonej przez Konferencję Generalną UNESCO dnia 4 listopada 1966 roku¹⁹. Deklaracja ta stwierdza, że każda kultura ma godność i wartość, która musi być szanowana i zachowana.

O ile zasada poszanowania godności człowieka jest nowym elementem w prawie międzynarodowym, elementem, którego rozwój datuje się właściwie od 1945 r., wraz z przyjęciem Karty Narodów Zjednoczonych, to idea godności narodów może mieć merytoryczne korzenie w dawniejszym prawie międzynarodowym, do którego podstawowych zasad zaliczano zasadę szacunku dla państwa. J. Makowski pisał, że korzystając z prawa do czci państwo nie może pozwolić, aby je lekceważono i obrażano, oraz wyjaśniał, że cześć państwa można naruszyć przez obrażę jego organów najwyższych lub takich oznak władzy, jak godło, flaga lub bandera²⁰.

Wydaje się, że zasada ta nie straciła swojej aktualności, tylko należy ją interpretować w związku z międzynarodową ochroną praw człowieka. Kiedy takiej ochrony dawniej nie było, nie mogła rozwinąć się idea prawnomiędzynarodowej ochrony godności każdego człowieka. Było to możliwe tylko w odniesieniu do ludzi występujących w imieniu państwa czy też wchodzących w skład organów państwa. Tak więc międzynarodowe prawo wojenne, ujęte w konwencjach haskich i genewskich jeszcze przed Kartą Narodów Zjednoczonych, nakładało na państwa wojujące obowiązek obchodzenia się z jeńcami wojennymi po ludzku i bronięcia ich przed wszelkimi aktami gwałtu i obelgami, a kobiety w takiej sytuacji należało traktować ze szczególnymi względami należnymi ich płci²¹.

¹⁸ *Ibid.*, s. 118–123.

¹⁹ *Ibid.*, s. 129–130.

²⁰ J. M a k o w s k i: *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 1948, s. 84–85.

²¹ *Ibid.*, s. 652.

IV

Obok problemu ochrony godności człowieka w prawie międzynarodowym istnieje problem ochrony tego dobra w prawie krajowym. Ochrona prawnokrajowa ma zresztą dłuższą historię i w pewnym stopniu uwarunkowała ochronę prawnomiędzynarodową. Ta ostatnia nie mogła by zresztą powstać, a gdyby nawet powstała, to byłaby nieskuteczna bez wsparcia się w tym zakresie na fundamencie prawa krajowego.

Nie rozwijając tego wątku, można tylko wskazać, że w Polsce zarówno prawo cywilne, jak i prawo karne zawierają przepisy, które mają związek z ochroną godności człowieka. Tak więc kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r. wymienia cześć wśród dóbr osobistych człowieka i stanowi, że dobra te pozostają pod ochroną prawa cywilnego, niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach (art. 23)²².

Natomiast kodeks karny z dnia 19 kwietnia 1969 r. w rozdziale XXIV, dotyczącym przestępstw przeciwko czci i nietykalności cielesnej, reguluje odpowiedzialność karną za pomówienie, znieważenie oraz uderzenie człowieka lub naruszenie w inny sposób jego nietykalności cielesnej²³.

Konstytucja Polski z dnia 22 lipca 1952 nie zawiera specjalnego przepisu, na temat ochrony godności człowieka. Należy uważać, że brak ten powinien być usunięty przy bliskiej już okazji opracowania nowej konstytucji państwa polskiego. W tym związku można podać, że konstytucja Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 r., niewątpliwie wskutek doświadczeń okresu hitlerowskiego, stwierdza w art. 1: „Godność człowieka jest nienaruszalna. Obowiązkiem wszystkich władz państwowych jest jej poszanowanie i ochrona²⁴.”

V

Chcąc ustalić treść prawnomiędzynarodowej ochrony godności człowieka, nie można całkiem abstrahować od historyczno-filozoficznego rodowodu tego pojęcia. Obecne zainteresowanie tą problematyką wiąże się z tym, co można nazywać rewolucją godności ludzkiej rozwijającą się z dużą siłą po II wojnie światowej. Pojawiają się studia badające ideę godności człowieka, poczynając od Biblii, przez filozofię starożytną, filozofię średniowieczną (św. Tomasz

²² *Kodeks cywilny ze skrowidzem. Ustawa o księgach wieczystych i hipotece*, Warszawa 1983, s. 7.

²³ *Kodeks karny*, Warszawa 1984, s. 50–52.

²⁴ *Konstytucje Finlandii, Włoch, Niemieckiej Republiki Federalnej, Francji*, pod red. A. Burdy i M. Rybickiego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 254.

z Akwinu), Odrodzenie (Picco della Mirandola), Oświecenie (E. Kant) po nowoczesną myśl filozoficzną (J. Messner).

Przydatność tych studiów ze stanowiska prawa międzynarodowego jest duża, ale ograniczona faktem, że w stosunkach międzynarodowych obowiązuje prawnie to, co jest uzgodnione przez państwa. Jaką zatem treść zawiera pojęcie godności człowieka i co jest w tym względzie przedmiotem ochrony prawnomiędzynarodowej?

Nie wystarczy bynajmniej powiedzieć, że elementami określającymi godność człowieka są rozum, sumienie i wolność. Bardziej przydatne, z omawianego punktu widzenia, jest stwierdzenie, że godność człowieka jest wartością przyrodzoną i powszechną, że przymiotem godności jest niezbywalność i trwałość, i że ma ona charakter dynamiczny.

Szczególnie cenne jest natomiast wskazanie na wyraźną różnicę zachodzącą między godnością osobowościową i godnością osobową. O godności osobowościowej decyduje doskonałość osiągnięta w rezultacie działania moralnie wartościowego i utrwalona w charakterze jakiegoś człowieka. Natomiast godność osobowa jest wartością przysługującą wszystkim ludziom²⁵.

Od razu można podkreślić, że akty prawa międzynarodowego dotyczą godności człowieka w tym drugim znaczeniu. Wszystkie te akty mówią wyraźnie o poszanowaniu godności wszystkich ludzi. Nie zmienia tego okoliczność, że niektóre z nich dotyczą tylko pewnych kategorii ludzi, mianowicie tych, które — jak uczy doświadczenie społeczne — są najbardziej narażone na to, że ich godność jest naruszana, a więc: kobiety, dzieci, osoby upośledzone pod względem umysłowym lub fizycznym.

Ograniczenie roli prawa międzynarodowego do ochrony godności człowieka w sensie osobowym wynika z faktu, że ochroną tą objęci są wszyscy ludzie, a różnią się oni między sobą pod bardzo różnymi względami, w tym także pod względem swych walorów moralnych. Skoro zaś godność jest przymiotem absolutnie każdego człowieka, to z natury rzeczy jest ona niezbywalna. Dlatego też akty prawa międzynarodowego bardzo często mówią, że godność jest przyrodzoną cechą człowieka.

Przyjęta koncepcja godności człowieka jako przedmiotu ochrony w prawie międzynarodowym wiąże się także z tym, że w jednakowym stopniu przysługuje ona każdemu. Inna koncepcja godności człowieka nie dałaby się pogodzić z zasadą równości pod tym względem. Nie sposób bowiem tak samo czcić największego zbrodniarza oraz człowieka o niekwestionowanym autorytecie moralnym.

²⁵ F. Mazurek: *Godność człowieka a prawa człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. VIII, 1980, s. 2931.

Dynamiczny charakter pojęcia godności człowieka dotyczy jego treści i sugeruje jej zmienność. Ze wskazanych tutaj cech godności człowieka wynika konieczność uznania takiego zakresu jej treści, aby mogła ona przysługiwać wszystkim ludziom, bez jakichkolwiek wyjątków. Siłą rzeczy musi to być treść o wymiarze elementarnym. Toteż nie należy uważać, że wszystkie prawa człowieka wynikają z jego godności.

Aktualny stan umów międzynarodowych i innych aktów prawa międzynarodowego w tym przedmiocie pozwala wyrazić pogląd, że godność człowieka obejmuje dwa zakresy: nietykalność cielesną oraz to, co można by nazwać nietykalnością ducha. Tym samym są zakazane dwa rodzaje możliwych naruszeń godności człowieka: naruszenie nietykalności cielesnej oraz obraza duchowa. To drugie pojęcie jest znacznie trudniejsze do zdefiniowania, ale i to pierwsze nie jest bynajmniej oczywiste. Trzeba je bowiem oddzielić od dopuszczalnego stosowania względem człowieka przemocy fizycznej, nie mówiąc już o dopuszczalności — w najbardziej wyjątkowych przypadkach — wymierzania kary śmierci.

O braku jednoznaczności pojęcia godności człowieka świadczy także terminologia dotycząca tej problematyki. Termin „godność” zazwyczaj utożsamia się z takimi terminami jak „honor” czy „cześć”. Termin „duma” sugeruje szczególne uwrażliwienie na punkcie swej godności, natomiast słowo „pycha” określa wynaturzenie godności.

Brak pełnej jednoznaczności pojęcia godności człowieka skłania do wysunięcia postulatu zawarcia umowy międzynarodowej, która w sposób rozwinięty i kompleksowy ujęłaby omawiane zagadnienie. Byłoby to właściwie podsumowanie dotychczasowego rozwoju prawa międzynarodowego w tej materii. Konwencja taka musiałaby być syntezą stanowisk wywodzących się z różnych kultur i systemów etycznych.

VI

Zapewnienie powszechnego poszanowania godności człowieka w skali światowej zależeć będzie w przyszłości nie tylko od stworzenia skutecznego systemu kontroli międzynarodowej w tym zakresie, ale przede wszystkim od rozwiązania co najmniej kilku najważniejszych problemów, przed którymi stoi świat współczesny.

Na pierwszym miejscu należy wymienić zapobieżenie wojnie światowej, zwłaszcza wojnie z użyciem broni jądrowej. Aby można było zapewnić godne życie miliardom mieszkańców Ziemi, trzeba usunąć groźbę katastrofy, która niechybnie zniweczyłaby samo istnienie człowieka. Środkiem prowadzącym

do tego celu jest jedynie powszechne i całkowite zlikwidowanie broni masowej zagłady.

Przetrwanie ludzkości zależy także od pilnego rozwiązywania kryzysów o zasięgu ogólnoswiatowym — ekologicznego, żywnościowego, energetycznego oraz ogromnego zadłużenia wielu państw. Problemy te można rozwiązać jedynie w drodze globalnej współpracy, wymagającej dobrej woli wszystkich państw i narodów. Można więc powiedzieć, że koniecznym warunkiem ocalenia przed jego zagładą jest to, aby *Homo sapiens* stawał się również w coraz większym stopniu *Homo concors*.

Czy można mieć nadzieję, że właśnie w takim kierunku ludzkość będzie dalej się rozwijać? Czy dotychczasowe dzieje rodzaju ludzkiego świadczą o jego postępie moralnym? Niełatwo jest racjonalnie uzasadnić pozytywne odpowiedzi na te pytania. Można jednak zauważyć, że współcześnie okrucieństwo jednych ludzi względem innych stało się rzeczą wstydliwą; jest ono zazwyczaj starannie skrywane. Może to świadczyć o coraz silniejszych tendencjach humanistycznych.

Skoro wojny rodzą się w sercach i umysłach ludzi, wychowanie ich dla pokoju jest najwyższym nakazem chwili. Powinno ono stale przypominać podstawową kategorię prawdziwego człowieczeństwa, wyrażoną w tak trafnym zdaniu, że „podstawowy fakt ludzkiej egzystencji to człowiek z człowiekiem” (M. Buber).

W konkluzji nasuwa się nieodparcie wniosek, że powszechne poszanowanie godności człowieka staje się w dobie obecnej koniecznym warunkiem jego istnienia.

S U M M A R Y

The paper contains a review of the acts of international law in which the term "human dignity" appears; it also attempts to define the scope of this notion. The set of these statutes is headed by United Nations Charter whose introduction speaks about the regained faith in human dignity. Human dignity is also mentioned in various conventions and United Nations resolutions ensuring international protection of human rights.

When establishing the contents of international legal protection of human dignity one must consider the clear difference between personal and individual dignity. The former is decided by the perfection achieved as the result of morally valuable activities, while the second is a value that all people are vested with. The acts of international law refer to human dignity in its latter meaning.

It can be argued that human dignity covers two spheres: corporal and spiritual immunities. Lack of commonly accepted understanding of the notion of human dignity encourages a suggestion to accept an international convention that would cover the full complexity of the problems studied in the paper.

At the same time, a special statute on the protection of human dignity should be included in the new constitution of the Republic of Poland.

